

Elmira Əliyeva
ADU

İNGİLİS DİLİNDƏ ABREVIATURALARIN QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *abreviasiya prosesi, abreviatura, qısaltma, konversiya.*

Key words: *the process of abbreviation, abbreviation, shortening, conversion.*

Ключевые слова: *процесс аббревиации, аббревиатура, сокращения, конверсия.*

1. Abreviatura anlayışı. Müasir ingilis dilinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri bu dildə çoxlu sayda qısaltılmış və ya ixtisar edilmiş müxtəlif növ leksik vahidlərin işlədilməsidir. Qısaltmalara həm şifahi, həm də yazılı nitqdə təsadüf edilir. Onlar dilin lüğət tərkibində obyektiv olaraq mövcuddur və hər bir obyektiv proses kimi xüsusi qanunauyğunluqlar əsasında inkişaf edir. Bu məqalədə ingilis dilində abreviaturaların qrammatik xüsusiyyətləri tədqiq edilir.

Sözların qısaltılması və ya ixtisarı ilə yeni söz yaradıcılığı prosesi məhz XX əsrdə geniş vüsət almağa başladı. Müxtəlif dillərdə yüzlərlə leksik abreviatura yaranmağa və dilin sisteminə daxil olaraq universal xarakter daşımağa başladı. Təsədüfi deyildir ki, V.V.Borisov XX əsri diliçiliyin inkişafında abreviaturalar əsri adlandırır [4, 10].

D.Kristal abreviaturaların dilçilikdə böyük dəyişikliklər etdiyini belə ifadə etmişdir: “Müasir ingilis dilçilik həyatının nəzərəcarpacaq hissəsi olan abreviaturalar istənilən böyük lüğətin əsas hissəsini təşkil edə bilər. Müasir dilçilik vasitəsi olan abreviaturanın mənşəyi isə 150 il əvvələ təsadüf edir” [6, 64].

Abreviasiya zamanı söz və ya söz birləşməsinin müəyyən hərfələrinin birləşməsi ilə yeni nominasiya yaradılır. Başqa sözlə, sözdüzəltmə prosesindən fərqli olaraq, abreviaturaların düzəldilməsi zamanı sözün müəyyən hissəsi atılır.

Abreviatura yolu ilə söz yaradıcılığı formalaşmağa başlayandan bu məsələ həmişə dilçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur, lakin abreviaturaya verilən təriflər onun morfoloji, orfoqrafik, funksional və semantik xüsusiyyətlərini tam əks etdirmir. Ona görə də qısaltmanın bir növü olan abreviaturalarla bağlı bir sıra məsələlər dilçilər arasında hələ də mübahisə doğurur.

İlk növbədə abreviasiya prosesi və abreviatura termininə aydınlıq gətirək. Abreviasiya prosesi anlayışların qısaltılmasını nəzərdə tutur. Abreviatura isə bu prosesin nəticəsidir.

E.S.Kubryakova, A.N.Yeldişev və Y.A.Dyujikova “abreviasiya” və “abreviatura” terminlərini “ixtisar” termini ilə eyniləşdirirlər [7, 175].

A.Kennedi, A.İ.Smiritskiy, M.M.Seqal, H.Marçand və başqalarının fikrincə, abreviatura və abreviasiya sözdüzəltmə üsullarından biridir [7, 175].

V.İ.Yartsevannın redaktəsi ilə hazırlanmış “Dilçilik ensiklopediyası”nda qeyd olunur ki, abreviatura söz birləşməsinə daxil olan sözlərin və ya sözün komponentlərinin qısaltılmasıdır [10, 6].

Ümumiyyətlə, abreviasiya prosesi hər hansı X elementinin tərkibindən A elementinin çıxması və bundan sonra onun müstəqil söz kimi işlədilməsini nəzərdə tutur. V.V.Borisov bunu aşağıdakı düsturla ifadə edir:

X~X-A [4, s.61].

O.D.Meşkova görə, abreviatura qısaltılan və öz prototipi ilə müqayisədə qısa olan söz və ya söz birləşməsidir [10, 30]. E.F.Vorno “İngilis dilinin leksikologiyası” dərslində abreviaturanı qısaltmanın bir növü kimi göstərir [10, 90]. O.Yespersen, H.Bredli, C.Maknayt, C.Krapp və S.Robertson abreviaturanın söz yaradıcılığında vacibliyini qeyd edərək, onu kökdən yaranma (root-creation) adlandırırlar. Qısaltmalardan H.Marçandın əsərlərində də bəhs edilir [10, 43].

Abreviaturalar üçün qrammatik kateqoriyaların variativliyi xarakterikdir. Bu, əsasən, onların formal quruluşlarının qeyri-adiliyi və söz yaradıcılığı sisteminə öz yerlərini tam tutmaması ilə əlaqədardır.

2. Abreviaturalarda kəmiyyətin ifadəsi. Müasir ingilis dilində abreviaturaların cəm forması onların sonuna -s (-es) cəm şəkilçisinin artırılması yolu ilə düzəlir. Məsələn, POW < prisoner of war ‘hərbi əsir’ – POWs < prisoners of war ‘hərbi əsirlər’; OD < order of the day ‘bölüm üzrə əmr’ – Ods < orders of the day ‘bölüm üzrə əmrlər’; PFC < private first class ‘I sinif sıravı əsgər’ – PFCs < privates first class ‘I sinif sıravı əsgərlər’.

Lakin ingilis dilində abreviaturaların cəmi heç də həmişə -s suffiksi ilə düzəlmir. Müq. et: these MOSs // these MOS < military occupational specialties ‘hərbi uçot ixtisasları’; these NCOs // those NCO < non-commissioned officers ‘serjantlar’.

Məlum olduğu kimi, müasir ingilis dilində qrammatik cins kateqoriyası yoxdur. Təbii (bioloji) cinsi ifadə etmək üçün leksik vasitələrdən və şəxs əvəzlilərdən istifadə edilir. Məsələn: He – wolf ~ she – wolf; Jack – ass ~ Jane – ass. Abreviaturalarda da cinsi bildirmək üçün leksik vahidlərdən istifadə edilir. Məsələn: GI Joe < ‘hərbçi kişi’, GI Jane < ‘hərbçi qadın’.

3. Abreviaturalarda halların ifadəsi. İngilis dilində abreviaturaların yiyəlik halı qısaltılmış ifadənin sonuna apostrof işarəsi artırılması yolu ilə düzəlir. Məsələn: DOD’s directive < Department’s of Defense Directive ‘müdafiə nazirliyinin direktivi’.

Abreviaturalarda hal şəkilçisi işlədilməyə də bilər. Bu zaman onun mənası bir qədər dəyişir. Müqayisə et: NATO’s arsenal ‘NATO-nun arsenalı (silah anbarı)’ – NATO arsenal < ‘NATO silah anbarı’. Birinci halda NATO abreviaturası substantiv kimi çıxış edir, ikinci halda isə atributiv funksiya yerinə yetirir.

Müasir ingilis dilində qrafik abreviaturalardan fərqli olaraq, leksik abreviaturalar konversiyaya uğraya bilər. Konversiya zamanı yeni məfhumun düzəldilməsi üçün sözün paradiqmasından istifadə edilir. Məsələn, qısaltılmış isimlərdən feillər, sifətlər və zərflər düzəldilir: PERT < Program Evaluation and Review Technique ‘Qiymətləndirmə və texniki nəzarət proqramı (PERT metodu)’; To pert < ‘pert metodunun köməyi ilə nəzarət etmək’.

Konversiya yolu ilə isimlərdən feil, sifət, yaxud zərf düzəldərkən bəzən abreviaturada orfoqrafik dəyişikliklərə yol verilir. Müq. et: MC < master of

ceremonies ‘konferansye (mərasim və ya tədbir aparıcısı)’ – to emcee < ‘çıxış etmək’ – emceed ‘konferansye’ – emceeing ‘konfransye rolunda çıxış etmə’.

Abreviaturalardan konversiya yolu ilə çox az sayda zərf düzəldir, çünki onlar heç bir şəkilçi ilə seçilmir və yalnız cümlədəki yerinə görə təyin edilir. Məsələn: to go AWOL ‘yeri özbaşına tərk etmək’, to fly IFR ‘cihazlarla uçuş təşkil etmək’, to talk BBC ‘BBC diktoru kimi danışmaq’.

Abreviaturaların cümlədə işlədilməsi cümlənin quruluşunun sadələşdirilməsinə xidmət edir. Müasir dövrdə informasiyanın çox olduğunu nəzərə alsaq, bu, qanunauyğun bir prosesdir. Abreviaturaların atributiv funksiyada işlədilməsi qısaltmanın deontologizasiyasına gətirib çıxarır. Məsələn: APT transmissions ‘təsvirin avtomatik ötürülməsi’ // APT ‘avtomatik təsvir ötürülməsi’, EVA activities ‘gəmi bortundan kənardakı fəaliyyət’ // EVA < extravehicular activity ‘kosmik gəmidən kənar fəaliyyət, AMR and PMR ranges ‘Atlantik və Sakit okean hərbi təlim meydanları’ // AMR ranges “Atlantik” raket kompleksləri // PMR ranges ‘Sakit’ okean raket kompleksləri’.

Abreviaturaları aşağıdakı struktur-semantik tiplərə bölmək olar:

1) abreviaturalar hərəkətin icraçısını bildirir: A DOD-proposed document < DOD (The Department of Defense) ‘Müdafiə Nazirliyinin təklif etdiyi yenidən strukturlaşma’, The NASA-funded work < The NASA (the National Aeronautics and Space Administration) ‘Milli Aeronavtika və Kosmosun Tədqiqi Agentliyinin maliyyələşdirdiyi tədqiqat’;

2) abreviaturalar feili sifətlə ifadə edilmiş yeri bildirir: US-manufactured aircrafts < ‘ABŞ-da istehsal edilmiş hərbi təyyarələr’, CONUS-based Command < (CONUS-Continental United states) ‘ABŞ-ın qitə hissəsində toplaşmış hərbi birləşmə’, UK-based staff < ‘Birləşmiş Krallıqda toplaşmış şəxsi heyət’;

3) abreviatura hərəkətin yerinə yetirildiyi vasitəni bildirir: ALBM-equipped bombers < ALBM (Air Launched Ballistic Missiles) ‘Ballistik aviasiya raketləri ilə təchiz edilmiş bombardmançılar’.

Müasir ingilis dilində abreviaturalarda semantik dəyişikliklər də baş verir. Onlar dilin qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq dəyişir. Abreviaturalar dildə öz korrelyatından fərqli mənə ifadə edir. Bu, ekstralinqvistik amillərlə bağlıdır.

Bəzi hallarda abreviaturaların mənalarının dəyişməsi müntəzəm xarakter daşıyır. Çox vaxt təşkilat və birlikləri bildirən abreviaturalar bu təşkilat və birliklərin üzvləri mənasında işlədilir. Mütq. et: ANGUS < Air National Guard, United States ‘ABŞ Hərbi Hava Qüvvələrinin Milli Qvardiyası’ – An ANGUS < ‘ABŞ Milli Qvardiyasında xidmət etmiş ehtiyatda olan hərbiçisi’, MP < military police ‘hərbi polis’ – An MP < ‘polis (polis işçisi)’, VTOL < Vertical take off and landing ‘uçuş və eniş’ – A VTOL < ‘şaquli uçuş və eniş edən təyyarə’.

Beləliklə, istər ingilis mənşəli, istərsə də başqa dillərdən alınmış abreviaturalar ingilis dilinin qrammatik qaydalarına müvafiq olaraq işlədilir. Onlar kəmiyyət və cins kateqoriyalarının göstəricilərini qəbul edə, konversiya yolu ilə bir nitq hissəsindən başqa bir nitq hissəsi keçə bilər. Abreviaturaların cümlədə işlənməsi isə mətnə əlavə mənə çaları verir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Алексеев Д.И. Буквенные аббревиатуры и их классификация // Ученые записки Мелекесского государственного педагогического института. Мелекесс, 1958.
2. Алексеев Д.И. Графические сокращения и слова-аббревиатуры // Развитие современного русского языка. М., МГУ, 1963.
3. Арнольд И.В. Лексикология английского языка. М.: Высшая школа, 1986.
4. Борисов В.В. Аббревиация и акронимия. Военные и научные технические сокращения в иностранных языках. М., Военное Издательство МО СССР, 1972.
5. Борисов В.В. Словарь иностранных военных сокращений. М., 1961.
6. Кульгабова Л.В. Лексикология английского языка. М.: Восток-Запад, 2008.
7. Сергеева Т.С. Аббревиатура в системе лексических сокращений // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 6 (24). В 2-х ч. Ч. II, с.174-179.
8. Stern G. Meaning and Change of Meaning, with Special Reference to the English Mening. Göteborg, 1931.
9. Sundén K. Contributions to the studies of elliptical words in Modern English. Uppsala, 1904.
10. <http://cyberlenika.ru/article/n/abbreviatsiyazakonomernoe-yavlenie>.

Summary

Elmira Aliyeva

The Grammatical Features of Abbreviations in Modern English

This article deals with the problem of grammatical features of abbreviations in English.

The article concludes that regardless of the origin of the language they belong to, all the abbreviations in English function in accordance with its grammatical rules.

Резюме

Эльмира Алиева

Грамматические особенности аббревиатур в английском языке

Данная статья посвящена проблеме грамматических особенностей аббревиатур в английском языке.

В ней сделан вывод о том, что независимо от принадлежности по своему происхождению к тому или иному языку, все аббревиатуры в английском языке функционируют в соответствии с его грамматическими правилами.

Рәyçиләр: *fil.f.d., Ş.Əliyeva, fil.f.d., dos.A.Bayramova.*